

Қ.Қ. Байсарина ¹

¹*т.ғ.д., профессор Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті.*

ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАН ӨңІРІНДЕГІ АШАРШЫЛЫҚ ЖӘНЕ ПАНАСЫЗ БАЛАЛАР ТАҒДЫРЫ (1930-1932 ЖЖ.)

Аннотация

Мақалада Қазақстанда жүргізілген 1930-1933 жылдардағы күштеп ұжымдастыру науқанының салдары мен қасіреті мұрағат құжаттарының негізінде жан-жақты талданады. Адамзат тарихындағы 1930-1933 жылдардағы ашаршылық зардаптары, халқымыздың басынан өткен қиын тағдыры мен қасіретті болған «ұлы жұт», нәубет жылдары болып саналады. Сонымен қатар, 1932-1933 жылдардағы Қазақстандағы ашаршылықтың ауыр қасіретін – жалпы одақтық басқа республикаларда орын алаған жағдайлармен салыстыруға болмайтыны да анық еді. Елімізде орын алаған нәубет жылдарының басты себептерінің бірі: кулақтықты тап ретінде қарау, асығыс және асыра сілтеулердің салдарлары, ірі және орта шаруашылықтардағы малдарды тәркілеуден туындаған бөлігі ретінде қарастырылады. Аталған мақалада Шығыс Қазақстан өңірінің барлық аудандарында, соның ішінде қазақ ауылдарындағы ашаршылықтың зардаптарынан кейін орын алаған панасыз жетім қалған балалардың ауыр жағдайы және қиын тағдыры нақты мысалдармен жан-жақты баяндалады.

Кілт сөздер: Шығыс Қазақстан, ашаршылық қасіреті, панасыз балалар тағдыры, аштық салдарлары, нәубет жылдар, ұжымдастыру.

Байсарина К.К.¹

¹*д.и.н., профессор Университет имени Шакарима г.Семей.*

ГОЛОД В ВАСТОЧНОМ КАЗАХСТАНЕ И СУДЬБА ДЕТЕЙ-СИРОТ (1930-1932ГГ.)

Аннотация

В данной статье автор на основе архивных материалов освещает масштабы и последствия голода 1930-х годов в казахской степи. Голод 1930–1933 гг. вошел в историю как годы «великого джута», величайшей трагедии казахского народа. Вместе с тем, очевидно, что тяжелая ситуация складывалась именно в Казахстане в 1932-1933 годах, нежели в других регионах СССР. Одной из главных причин бедствия в нашей стране является: рассмотрение кулачества как класса, поспешные и завышенные последствия, а также, фактически, конфискацией скота. В данной статье на конкретных примерах рассмотрены тяжелое состояние и трудная судьба беспризорных, детей-сирот, как следствие голода в ряде районов Восточного Казахстана.

Ключевые слова: Восточный Казахстан, коллективизация, голод, трагедия, дети, последствия.

К.К. Baisarina¹

¹*Doctor of Historical Sciences, professor Shakarim State University of Semey*

THE HUNGER STRIKE AND THE FATE OF ORPHANS IN EAST KAZAKHSTAN REGION (1930-1932)

Annotation

In this article, the author on the basis of archival materials covers the scale and consequences of the famine of the 1930s. The famine of 1930-1933 went down in history as the years of "great jute", the greatest tragedy of the Kazakh people. At the same time, it is obvious that the difficult situation developed in Kazakhstan in 1932-1933, rather than in other regions of the USSR. One of the main causes of the disaster in our country is: the consideration of the kulaks as a class, the hasty and exaggerated

consequences, and, in fact, the confiscation of cattle. In this article on concrete examples the serious condition and difficult destiny of street children, orphans, as a consequence of hunger in a number of areas of East Kazakhstan are considered.

Keywords: *East Kazakhstan, collectivization, famine, tragedy, children, consequences.*

Кіріспе Қазақстандағы 1930-шы жылдардағы ашаршылық саяси тұрғыдан, академиялық зерттеу тұрғысынан толық ғылыми бағасын алмаған мәселелердің бірі болып саналады. Бүгінгі күнде отандық тарих ғылымында кеңес үкіметі кезінде жүргізілген күштеп ұжымдастырудың зардаптарына мұрағат құжаттары негізінде талдау жасалынып, шынайы бағасы берілуде. Қазақ даласын түгел қамтыған алапат ашаршылық балалар өмірі мен тағдырынан айналып өтпеді. Ашаршылықтың тарихы, панасыз қалған балалардың тағдыры әліде зерттелуі керек, оның теориялық, методологиялық, саяси-идеологиялық астары ашыла беруі тиіс. Халықтың басына түскен ұлттық апаттың себеп салдары және оның ащы шындығына жан-жақты тұжырым жасау, оған тиісті тарихи, саяси баға беру сол елдің бірлігін, тұтастығын нығайта түседі.

Мақсаты: Мақалада еліміздің шығыс өңірінде жүргізілген ұжымдастыру саясатының зардаптары талдана отырып, ашаршылық жылдарындағы аймақтағы панасыз қалаған балалар тағдыры жан-жақты сипатталады. Қазақ халқының басынан өткен ашаршылық ақиқатына жаңа көзқарас тұрғысынан баға беру. Нәтижесінде қарастырылып отырған кезеңдегі қазақ халқының басынан кешкен 1930-шы жылдардағы Шығыс Қазақстандағы панасыз қалған балалардың тағдырын жан-жақты анықтау.

Материалдар мен әдістер: Зерттеу жұмысында қойылған мәселелерді ғылыми тұрғыдан ашып көрсету үшін, тарихи зерттеудің логикалық тәсілімен тығыз байланыстылығы тарихилық, объективтілік, сабақтастылық, ғылыми таным принциптері басты назарда болды. Ғылыми танымның нақты тарихи-сараптамалық принципін қолдану арқылы нәубәт жылдарындағы қазақ халқының басына түскен ауыр жағдайына талдау жасай отырып, кеңестік басқару жүйесінің мазмұнын айқындауға ұмтылыс жасалды.

Қазақстандағы ашаршылық зардаптарын зерттеген шет ел, Ресей және отандық ғалымдардың еңбектері, сондай-ақ Шығыс Қазақстан облысы қазіргі заман тарихы құжаттар орталығының құжаттары және ақпараттар мен мерзімді баспасөз, ғылыми басылым деректері зерттеудің теориялық және методологиялық негізін құрады. Зерттеу барысында тарихи салыстырмалық, диалектикалық, статистикалық, демографиялық талдау және басқа әдістемелер қолданылды.

Нәтижелерді талқылау Шығыс Қазақстандағы 1930-шы жылдардағы ашаршылық зардаптары және оның себептері шынайы тарихи тұрғыдан талдау жасалынып, панасыз балалардың ауыр тағдыры баяндалады. Тәуелсіздік алғаннан кейінгі жылдары жарыққа шыққан тарихи зерттеулерде ашаршылықтың демографиялық зардаптары жан-жақты қарастырылады. Мәселен, М.Қозыбаев «Ақтандақтар ақиқаты» еңбегінде 1932-1933 жылдардағы аштықтың зардаптары жөнінде төмендегідей атап көрсетеді. «...Екіншіден, тарихтағы ақтандақ орындарды осы күнге дейін зерттелмеген, не зерттелмеген проблемаларды игеру міндеті тұр. Үшіншіден жеке басқа табыну, тоқырау идеологиясы тұрғысынан жазылып, бұрмаланған проблемаларды диалектикалық методологияға сүйеніп, жаңа дүнетанымды, ғылыми тұжырымды жазуымыз керек» [5.-Б.51]. Осындай себептерден аштық құрбандарының саны жөніндегі мәліметтер әрқелкілік пайда болды - деп тұжырымдайды Т.Омарбеков «20-30 жылдардағы Қазақстан қасіреті» [7], Б.Аяған, Ж.Кыдыралина, Ж.Ауанасова т.б. «1932-1933 жылдардағы ашаршылық ақиқаты» [1] еңбектері жарыққа шықты. Аталған зерттеушілер ел тарихындағы ең қасіретті кезеңдердің бірі - 1930-шы жылдардағы аштықтың зардаптарын мұрағат деректері негізінде адам шығыны мен панасыз балалар тағдырын ашып айта отырып, қазақ халқының басынан өткен зұлаMAT жылдар -деп көрсетеді.

Қазақстандағы 1932-1933 жылдардағы ашаршылықтың тарихын зерттеген шет ел ғалымдарының еңбектерінде жарық көрді. Қазақстанда орын алған ашаршылық зардаптарына қатысты отандық және шет ел ғалымдарының зерттеулері бар. Шет ел ғалымдарының зерттеулерінде ашаршылық жылдары қаза болған адамдардың шығынына қатысты батыс тарихшыларында мәліметтер әртүрлі көрсетілген. Неміс ғалымы Роберт Киндлер зерттеуінде, большевиктердің кеңестендіру саясатына тоқтала отырып, Сталин билігінің зорлық зомбылықтар мен жүргізген саясаты қазақ ауылын күштеп отырықшылыққа айналдыру және ұжымдастыру науқанының салдары ретінде жан-жақты баяндайды. [3]. Ал ағылшын зерттеушісі Роберт Дэвис 2011 жылы жарық көрген «Годы голода. Сельское хозяйство в СССР, 1931-1933» деген еңбегінде қазақтар көшпенді халық болғандықтан қырылып қалды деген концепция жасады [8]. Қазақ жеріндегі нәубәтке байланысты Николо Пианчило

ашаршылықтың бірден-бір себебі ауыл шаруашылығындағы Сталиндік реформаның салдарын көрсетеді [6]. Ашаршылықтың зардаптары туралы жоғарыда көрсетілгендей шет ел зерттеушілері өз тұжырымдарын жасады.

Алайда шет ел зерттеушілері қазақ тіліндегі деректер мен зерттеулерді оқи алмағандықтан, көбіне орыс тіліндегі еңбектерге сүйене отырып зерттеген және мұрағат құжаттарын пайдалана алмады. Көбіне орыс тіліндегі еңбектерге сілтеме жасайды. Жоғарыда аталған шетел зерттеушілерінің жасаған ғылыми тұжырымдары нақты тарихи шындыққа сәйкес келе бермейтіндігін 1926, 1929 және 1930 жылдардығы статистикалық көрсеткіштер дәлеледеп отыр.

Зерттеу нәтижесі: Еліміздің шығыс өңірінде ата-анасынан айырылған жетім қалған панасыз балалардың басынан кешкен тауқыметі мен тағдыры ашаршылық жылдардағы халқымыздың басынан өткен нәубет жылдары болып саналады. Аталған мәселе еліміз тәуелсіздік алағаннан кейінгі жылдарда ғана шынайы зерттеліп, тарихи шындық қайта орала басталды.

Республиканың барлық жерлерінде ата-анасыз қалаған панасыз балалардың қиын тағдыры бүкіл елді мекендерде орын алған жағдай болды. Барлық жерлерде азық-түлік тапшылығы күннен-күнге ұлғайып келе жатқандығы байқалған. Мәселен, өңірдегі Бобровка поселкесіндегі кезекті кедейлер жиналысына бір-бір қап ұстап келген халық үзілді-кесілді астық талап еткен. Бірқатар поселкелерде астық қоймаларына түсу жиілеген, тіпті күзетшілердің өздері бірге тонаған. Жалпы округтің жағдайы осындай еді. Азық-түліктің тапшылығынан халық қоймаларды талан таражға түсіріп, жаппай қарсылыққа шығу ұлғайған [11].

Дәл осындай жағдайда колхозда жұмыс күші бар деудің өзі тек сөз жүзінде ғана болды, себебі ірі қара мен қой, жылқы жем-шөптің тапшылығынан қырылып қалған. Тірі деген жылқының тек қаңқасы ғана қалған. Жем-шөптің орнына шатырдағы сабандар мен қатар қидың өзі желініп жатса да, мал шыбын сияқты өліп жатқан. Жылқыларды арқанмен көтеріп тұрғызған. Адамдар тұқымдық астықты жеп қоймауы үшін, егін егуге берер алдында оны улау қарастырылған [12]. Өңірдегі аштық зардабы барлық ауылдарды ауыр күйзеліске ұшыратты. Сол жылдарды аштықты көзімен көрген қариялар былай дейді: «Мал санының өте қатты азайғаны соншалық ауыл тұрғындары бір бас қойды түнімен күзететін, таңертеңнен кешке дейін бір уыс бидай масағын ғана теріп әкеп, жан басына таратып берген, аштық бүкіл бір ауылды жалмап жоқ еткен ауыр жылдар еді» -деп еске алады. Әрине аштықтың салдарының жұмыс күші жетіспегендіктен көптеген елді мекендер мен шаруашылықтар қаңырап бос қалды.

Сол сияқты, 1933 жылдың күз айында Семей қаласының «Тері зауытында» да жан түршігерлік оқиғалар болған. Мәселен, қазақ жұмысшылары өңдеуге әкелінген терілердегі қалып қойған малдың майын сыпырып алып, сол жерде ақ шикідей жей берген. Мұндай әрекеттер терілер сақталатын қойма ішінде ғана емес сонымен қатар цехтағы өндірістік жұмыс уақытында да байқалған. Егер терілердің әр түрлі малды болғандығын және Монғолия сияқты тағы да басқа көрші елдерден әкелінетінін ескерсек, бұл жағдайлар әр түрлі жұқпалы аурулардың таралуына ықпал етері анық еді. Жалпы, үкімет тарапынан 1932 жылдың 25-ші сәуірінде қабылдаған қаулыда малдар арасындағы қышыма, есекжем, бөртпе сияқты аурулардың кең таралуының баяндалуы табын жағдайының нашар болғандығын көрсетеді. Қаңтар-ақпан айларындағы екі айда бүкіл қазақ жерінде, мал шаруашылығымен айналысатын аймақтардағы савхоздардағы мал саны, оның ішінде ірі қара мал, жас төл және бұзау, 4,7%-ға қысқарған [2.-С.253-254]. Осылайша мал басының күрт төмендеуі халықтың жағдайын одан әрі төмендетте түсті.

Қазақстанның барлық аймақтарында 1932 жылдың басында панасыз балалардың саны ұлғая түсті. Ата-анасыз қалған балалар панасыздар атанды. Қазақ дәстүрінде ата анасынан айырылған баланы ағайындары асырап алып, оған пана болатын, Алайда ондай мүмкіншілік бола бермеді. Аштық нәубетінің қасіреті қаншама ананың өз баласын тағдыр тәлкегіне тастап кетуіне итермеледі. Олардың саны күн санап өсе берді. 1932 жылы 25 наурызда панасыз балаларға қамқорлық жөніндегі ХКК ерекше комиссияның отырысында Халық денсаулық сақтау комиссариаты арқылы 3 мың бала: Петропавловскіге - 800, Семейге - 1100, Алматыға - 390, Ақтөбеге - 360, Оралға - 350 бала орналастырылды [10.-Б. 96].

Жыл өткен сайын ата-анасыз жетім қалған панасыз балалардың саны күннен - күнге ұлғайып отырды. Әсіресе 1931-1932 жылдары аш-жалаңаш, өлім ауызында жатқан балалардың көптігі соншалық мұндай жағдай барлық ауылдарында орын алды. Республиканың барлық қазақ ауылында аштыққа ұшыраған, аш-жалаңаш балалардың санының білу де мүмкін емес еді.

Мал шаруашылығымен айналысатын аудандардағы балалар үйіндегі балалардың киім кешекпен қамтамасыз етілуі де өте төмен болған. Әрине, барлық балалар үйлерінің жағдайы нашар болды деп кесіп айтуға болмас. Салыстырмалы түрде айтатын болсақ, Шығыс Қазақстанның Белағаш

ауданының №13-ші балаларды уақытша ұстау үйі мен №7-ші балаларды қабылдау үйлері бірдей құқыққа ие болса да, бірдей дәрежеде қамтамасыз етілсе де жағдайлары әр түрлі болған. №7 балалар үйінде тазалық сақталып, тамақ уақытында берілген. Тәрбие жұмыстары жүргізілген. Ал, №13 балалар үйінің жағдайы сын көтермейтін. Балалардың тамағымен, киім-кешегімен қатар, көрпе-жастықтарының өздері тапшы болған. Мәселен, 90-балаға қатысты 17 төсек 42 ақжайма, 47 жастық тысы, 44 көрпе болған. Мұның өзі тізім бойынша ғана еді. Себебі көрпе-жастықтың мөлшері бұдан да аз болған [13].

Шығыс Қазақстандағы балалар үйінде қажетті деген көрпе-жастық, киім-кешектің тапшы болғандығы соншалық, балалар бір ғана көк көйлекпен жүріп, тақыр тақтайда ұйықтаған. Ал, тақтайда балалардың дәреті де жатқан. Кейбір тәрбиешілер қолдарын қалтасына салып алып балаларға ұрсатын болған.

Кейбір жатақханалардың терезелері сынық болған және оларға еш жөндеу жұмыстары жүргізілмеген, үй қабырғалары сыланбайтын, іргелері көмілмейтін еді. Сырт киімдері жоқ балалар тоңып, суық өтіп, ауырып өлім үстінде жатқандары көп болған [14]. Панасыз балаларға бөлінген ақ ұнды қара бидайдан жасалған ұнмен, жүгерімен алмастырған, ал шалғайдағы балалар үйлеріне азық түлікті жеткізбеген, керісінше, өздерінің ыңғайларына қарай пайдаланған. Әсіресе, Абыралы, Шыңғыстау, Қарқаралы және Жармадағы балалар үйі азық түлікпен айтарлықтай қамтамасыз етілмеген. Бұл аудандарға бөлінген азық түліктер 2-3 ай бойы Семей қаласының қоймаларында жатып қалған. Мұндай жауапсыздық көп кешікпей-ақ өз көрінісін бере бастаған. Мәселен, Абыралы ауданында қатарынан 6 күн азық-түлік болмауына 19 бала бакилық болған.

Шығыс Қазақстан өңіріндегі: Көкпекті, Зайсан, Жарма, Мақаншы, Үржар, Абай, және Тарбағатай аудандарындағы ашыққан балаларға, сонымен қатар өңірдегі барлық балалар үйінде орналастырылған жетім балаларға үкімет тарапынан көмек жасалды. Бірақ сол көмек өте мардымсыз, тіпті тиісті орынға жетпей жатты. Көптеген уақытша ашылған балалар үйлеріне мүлдем көмек көрсетілмеген жағдайларда орын алды. Мәселен, Мақаншы, Абай және Тарбағатай сияқты орталықтан алыс аудандарда уақытша ашылған балалар үйлерінде аш-жалаңаш балаларға киім-кешек пен төсек орын тұрмақ тамақтың өзі жетіспеді, берілген тағамның өзі өлместің күнін көрмейтіндей белгілі бір мөлшерде ғана таратылған, балалардың тоя тамақ ішпейтін уақыттары өте жиі кездесіп тұрды. Аталған қазақ аудандарына қарағанда Көкпекті ауданының орталығында ашылған балалар үйінде тәрбиеленіп жатқан балаларды тамақпен және киім-кешек, төсек орынмен қамтамасыз етілуі жоғарыда көрсетілген аудандарға қарағанда біршама жақсы болды. Сондықтан жоғарыда атап өткендей аудан орталығындағы балалар үйлерінің жағдайы әр түрлі жағдайда және оның қамтамасыз етілуіде бірдей дәрежеде орын алмағандығын байқауға болады. Мұндай жағдай республиканың барлық аудандарында да көптеп орын алды.

Өңірдегі балалар үйін қамтамасыз ететін 5 мекеменің қаржыландыру жүйесінің дұрыс жолға қойылмауы көбіне олардың балалар үйлерінің қаржылық жағдайын білмеуімен және оларға қатысты ақшаны дұрыс бөлмеуімен түсіндіріледі. Соның нәтижесінде 1933 жылдың 9 айында жүргізілген қаржыландыру барысында 1 тәрбиеленушіге қатысты ақша Жарма ауданында - 491 сом, Зайсан ауданында - 443 болса, Тарбағатай ауданында - 62 сом, Ұлан ауданында - 86 сом берілген. Әрине, мұндай айырмашылық кей аудандардағы балалар үйінің жағдайының нашарлауына әкелді [15].

Панасыз балалар қасіретінің алдын-алу шаралары жан-жақты жүргізілгенімен қатар, үкімет тарапынан аталған қиыншылықтарды шеше алмады, оны жоғарыдағы Жарма, Зайсан аудандарындағы балалар үйінің жағдайы дәлел бола алады. Мәселен, Тарбағатай ауданындағы сол сияқты Кызыл-Кесік, Көкжыра, Үштөбе ауылдары және Абай, Мақаншы аудандарындағы ауылдарындағы ата-анасыз қалған панасыз балалардың жағдайда айтарлықтай мез емес еді.

Әрине алдыңғы жылдарға қарағанда балаларды экономикалық тұрғыдан қамтамасыз ету шаралары біраз жақсарғандай болды. Алайда балалар үйін қаржыландыру тым төмен жағдайда болды және бір қалыпты жүргізілмеді.

Мәселен, 1932 жылдың 1-қазанына дейін Шығыс Қазақстанға берілуі тиіс ақша 632 мың сомды құрады. Оның өзі толық берілген жоқ. Бөлінген ақша көбіне аудандық қаржы бөлімшелерінде ұзақ мезгіл қалып қоятындықтан жергілікті жерлерге уақтылы жетпеген. 1932 жылдың сәуір айында балалар комиссиясының бөлген қаржысы тым аз болды [16].

Ата-анасыз жетім қалған балаларды орналастыру жағдайын тексергенде олардың 50 пайызы ажал аузында жатқандар болған. Жалпы, балалар үйін тамақпен, киім-кешекпен өзге де керек-жарақтармен қамтамасыз етуі тиіс ұйымдар өз қызметтеріне жауапкершілікпен қарамаған. Оларға берілген қаржы-қаражат балалар үйіне уақтылы жеткізілмеген, ал кейде ондай көмек жіберілмеген де, оның өзге көмек көздерін табу жолдары қарастырылмаған. Тіпті, облыстық білім бөлімшесі 171

қолындағы 844 380 сомының 171 500 сомын ғана жұмсаған, ал 672 880 сом қалып қойған. Сол сияқты, облыстық денсаулық бөлімшесіндегі 90194 сомның 23289 сомы ғана жұмсалып, 66905 сомы игерілмей қалған [17].

Жоғарыда атап өткендей, ойластырылмай алынған шешімнің қайтарымы өзін көп күттірген жоқ, оның зардабын қарапайым халық көтерді. Жауапкершіліктің жоқтығынан балалар панасыздығының өсуімен қатар, олардың арасында әр түрлі жұқпалы аурулардың өршуіне әкелді. Тек балалар ғана емес, ашыққан халықтың барлығы дерлік әр түрлі жұқпалы ауруларға ұшырап, әлі жеткен жерінде ісініп, өліп жатқан.

Көптеген елді мекендерде 1932 жылдың жаз айларында сүзек ауруының жаппай етек алуының нәтижесінде, оның алдын алуға атсалысқан емдеу мекемелері атқаратын қызметтеріне сай емес сипатта өзгерген. Семейдегі ауруханадаларда емделіп жатқан ересек адамдар мен балалардың көптігі соншалық ешқандай орын болмаған. Барлық ауруханалардың да жағдайы дәл осындай еді. Ал әр түрлі науқастарды емдейтін өңірдегі ауруханалар да көбіне жұқпалы ауруларды емдеумен болған. Аталған себептердің салдарынан қажетті дәрі-дәрмектің тапшылығы сезілген, әсіресе балалар ауруханаларындағы іші ауырған сәбилерге, жасөспірім балаларға берілуі тиіс кептірілген қара жидек жетпей жатса, тұрғындар қолдан жасалған жасанды иодты пайдаланған. Облыста безгек ауруы өршіп тұрғанда, оны емдеуге қажетті дәрі-дәрмектер ауруханалардан мүлде табылмаған. Дәріханалардағы дәрі-дәрмектер жетіспегендігі соншалық тіпті өте қажетті дәрілерді табудың өзі қиынға түсті. Өңірдегі ауруханалардағы осындай жағдайлар балалардың тағдырына араша бала алмады, балалар өлім-жітіміде көбірек орын алды, тіпті оны тоқтатуда мүмкін болмады.

Жалпы облыс бойынша денсаулық сақтау жағдайы қанағаттанғысыз деңгейде болғандығын жоғарыда көрсетілген мәліметтерден анық байқауға болады. Көптеген елді мекендерде тіпті ауруханалар болмады, мәселен Ұлан, Абыралы сияқты бірнеше аудандарда аурухана мекемелері жоқ болса, Бесқарғай Кувск, Жарма, Белағаш аудандарында дәрігерлік амбулаториялар болмаған. Мал-мүлкінен айырылған халық жағдайы, әсіресе аштыққа ұшыраған балаларға дәрігерлік көмек көрсету қиындап, мүшкіл халге жетті. Сонымен қатар өлкенің арнайы бөлген азық-түлік қоры негізінде аштық нәубетіне ұшыраған халыққа көмек жасалған. Бұл көмек сандық жағынан көңіл қуантарлық болғанымен, сапалық тұрғыдан сын көтермейтін. Қазақ жеріндегі аштықтың салдары басқа елдерден бірде-бір кем емес.

Қорытынды

Шығыс Қазақстандағы ұжымдастыру науқаны аса күрделі сипатта өтті. Өңірдегі ұжымдастыру науқаны да күштеу мен зорлық - зомбылыққа негізделі отырып жүргізілді, нәтижесінде, оның соңы қасірет пен қайғыға ұласып кетті. Тоталитарлық жүйе ұжымдастыру арқылы тек жеке меншік мүлікті ортақтастыруды ғана емес, ұлттық сананы ұжымдық санамен алмастыруды көздеді. Кеңес өкіметі бұл мақсат - мүддеге жету үшін әр түрлі әдіс-тәсілдерден аянып қалған жоқ. Сондықтан да бай-қулақтарды тап ретінде жою деген желеумен жүргізілген науқанда шаруалар мүлкінің тәркіленуі, оларға қатысты күштеу саясатының қолданылуы ол ешкімнің қателігі емес, ол сол жылдардағы жүйенің заңдылығы болып табылады. Ашаршылық – табиғат әкелген қасірет емес, саяси-идеологиялық асыра сілтеушілік, қазақ халқының басына төнген қасірет.

1930 жылдардағы ашаршылықты 2006 жылы Украина парламенті «Украинада жасалған геноцид» деп бағалады. 2008 жылы Европарламент «Голодоморда» адамзатқа қарсы жасалған қылмыс деп таныды. Бүгінде халқымыздың басынан кешкен қасіретті тағдырын жыл сайын еске алу мүмкіндігіне қол жеткіздік. Сондықтан 1931-1933 жылдардағы бүкіл бір халықты қамтыған зұлаMAT жылдардағы панасыз балалардың тағдырын мұрағат құжаттары арқылы қайта қарап, ақиқатын айтуға тиіспіз. Аталған кезеңдегі балалар тағдыры Қазақ халқының басына түскен ең бір қиын да, қасіретті жылдар ешқашан тарихта ұмытылмақ емес.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

- 1 Аяган Б., Қыдырлина Ж.Ауанасова Ә. т.б. (1932-1933 жылдардағы ашаршылық ақиқаты. Алматы: ТОО Литера-М, 2012. - 336 б.
- 2 Богданов Ю.Н.Строго секретно 30 лет в ОГПУ-НКЗД-МВД. Москва: Вечер, 2002.-544 б.
- 3 Киндлер Р. Сталинские кочевники власть и голод в Казахстане.-Москва: «РОССПЭН», 2018.-328 с.
- 4 Қойгельдиев М.,Омарбеков Т.Тарих тағылымы не дейді? Алматы, 1993. -208 б.
- 5 Қозыбаев М. Ақтаңдақтар ақиқаты. Алматы: Қазақ университеті, 1992. - 272 б.
- 6 Nicollo Pianciola. Famine in the steppe. The collectivization of agriculture and the Kazak herdsmen.

1928-1934.-<http://monderusse.revues.org>

7 Омарбеков Т. 20-30 жылдардағы Қазақстан қасіреті. Алматы: Санат, 1997.-320 б.

8 Роберт Дэвис Годы голод. Сельское хозяйство в СССР, 1931-1933. Москва: Российская политическая энциклопедия, 2011. - 543 с.

9 Robert Kinder *The Strong and the Weak. The Relevance of Physical Violence during the Famine in Kazakhstan (1930-1934)* // *Die Starken und die Schwachen. Zur Bedeutung physischer Gewalt während der Hungersnot in Kasachstan (1930-1934)*. In *Jahrbucher für Geschichte Osteuropas* 59 H, 1.S., 2011. -51-78 p.

10 Халидуллин Ф. Ашаршылық және демографиялық апат // Ақиқат, №8. 2001.- 96 б.

11 ШҚОҚЗТҚО (Шығыс Қазақстан облысы қазіргі заман тарихы құжаттар орталығы. 3-қор, 1-т., 450-іс, 1-н.

12 ШҚОҚЗТҚО. 3-қор, 1-т., 503-іс, 99-н.

13 ШҚОҚЗТҚО. 15-қор, 1-т., 2-іс, 105-н.

14 ШҚОҚЗТҚО. 7-қор, 1-т., 420-іс, 136-н.

15 ШҚОҚЗТҚО. 548-қор, 1-т., 5-іс, 11-н.

16 ШҚОҚЗТҚО. 15-қор, 1-т., 10-іс, 23-н.

17 ШҚОҚЗТҚО. 578-қор, 1-т., 5-іс, 49-н.

References

1 Ayagan B., Kydyralina Zh. Auanasova A. etc. *The reality of the famine of 1932-1933*. Almaty: Litera-M LLP, 2012.- 336 p.

2 Bogdanov Yu.N. *Top secret 30 years in the JSPA-PCIA-MI*. Moscow: Evening, 2002.- 544 b.

3 Kindler R. *Stalin's nomads power and famine in Kazakhstan*. -Moscow:ROSSPEN, 2018.-328 p.

4 Koigeldiev M., Omarbekov T. *What does history teach?* Almaty, 1993.- 208 p.

5 Kozybayev M. *The truth of the blanks*. Almaty: Kazakh University, 1992.-272 p.

6 Nicollo Pianciola. *Famine in the steppe. The collectivization of agriculture and the Kazak herdsman*. 1928-1934.-<http://monderusse.revues.org>

7 Omarbekov T. *Tragedy of Kazakhstan in 20-30 years*. Almaty: Category, 1997.- 320 p.

8 Robert Davis *Years of hunger. Agriculture in the USSR, 1931-1933*. Moscow: Russian Political Encyclopedia, 2011.- 543 p.

9 Robert Kinder (. *The Strong and the Weak. The Relevance of Physical Violence during the Famine in Kazakhstan (1930-1934)* // *The strong and the weak. On the importance of physical violence during the famine in Kazakhstan (1930-1934)*. In *Yearbooks for the History of Eastern Europe* 59 H, 1.S., 2011.-51-78.

10 Khalidullin G. *Famine and demographic catastrophe* // *Truth*. №8, 2001.- 96 p.

11 EKRCOMHD (East Kazakhstan regional center of modern history documents) Fund 3, group 1, case 450, item 1.

12 EKRCOMHD. Fund 3, group 1, case 503, item 99.

13 EKRCOMHD. Fund 15, group 1, case 2, item 105.

14 EKRCOMHD. Fund 7, group 1, case 420, item 136.

15 EKRCOMHD. Fund 548, group 1, case 5, item 11.

16 EKRCOMHD. Fund 15, group 1, case 10, item 23.

17 EKRCOMHD. Fund 578, group 1, case 5, item 49.